

۱۵۰۲۶۶۹

پژوهشکده تاریخ اسلام

مجموعه مقالات همایش جغرافیای تاریخی

نخستین همایش گروه جغرافیای تاریخی جهان اسلام

جلد اول

پژوهشکده تاریخ اسلام

گروه جغرافیای تاریخی پژوهشکده تاریخ اسلام

دبیر علمی همایش: دکتر محمدتقی رهنمایی

تهران، ۱۳۹۶

شماره کتابشناسی : ۴۷۰۲۳۶۵

سخن اول

تاریخ هر امت و جامعه‌ای بانه فرهنگ و تمدن آن است. به همین دلیل، علم تاریخ در میان علوم، جایگاهی ویژه یافت است. حقیقتاً اسلامی به عنوان یک امت جهانی، دارای چهارده قرن سابقه تاریخی با ابعاد و عناصری است و بدون ابهام است. اهمیت این پیشینه تاریخی و ابعاد گوناگون آن، مانند فرهنگ، تمدن، علم، اخلاق، فلسفه و هنر و نقش بی‌بدیل آن در تمدن جهان معاصر، تلاش گسترده دانشگاه‌ها و دانشمندان برای راه تحقیق و مطالعه این تاریخ عظیم برانگیخته است؛ تا بدان پایه که معتبرترین منابع و اطلاعات پژوهشی در حوزه‌های گوناگون تاریخ اسلام را در مراکز علمی غرب می‌توان سراغ گرفت.

به‌رغم توجه ویژه پژوهشگاه‌های دنیای غرب به اسلام، به علت ناتوانی ذاتی آنها از شناخت اسلام ناب و حقیقی - به دلیل عدم دسترسی مستقیم و به دور از تجربه به منابع اصیل، و لاجرم اطلاع محدود پژوهشگران از زمینه‌ها و پرسزمنه‌های یک تحقیق علمی جامع، آغاز حرکتی اساسی و همه‌جانبه از سوی دانشمندان اسلامی به منظور تصحیح و تکمیل تلاش‌های گذشته ضروری است. اگر این حرکت، گسترده، غنی و متکی بر پیشرفته‌ترین روش‌های پژوهشی آغاز شود، بی‌شک تغییرات بنیادی در مسیر این‌گونه مطالعات در پژوهشگاه‌های مهم دنیا در زمینه تاریخ اسلام و مسائل مختلف آن دور از دسترس نخواهد بود.

هدف اساسی از تأسیس پژوهشکده تاریخ اسلام - که هم اکنون در آغاز راه است - گام زدن در راه تحقق این آرمان می‌باشد. این پژوهشکده با همت و پیگیری استادان ارزشمند تاریخ اسلام و

رشته‌های پیوسته به آن، آغاز به کار کرده و برای نیل به اهداف مقدس خود، آمادۀ همکاری با همهٔ کسانی است که به این اهداف ایمان دارند. از این رو، پاسخگویی به هزاران پرسش را که در خلال مطالعهٔ ۱۴ قرن تاریخ اسلام مورد توجه خواننده و به خصوص پژوهشگران قرار می‌گیرد، وجههٔ همت خود قرار داده است. تحقق این مهم با روش‌های گوناگون دنبال می‌شود، که نشر آثار پژوهشی استادان و کارشناسان - به صورت تألیف و یا ترجمه - مانند اثر حاضر، از جمله آنهاست. البته برنامه‌هایی همچون تشکیل کارگاه‌های تخصصی، نشست‌های علمی تخصصی و حمایت از پروژه‌های پژوهشی مورد نیاز، نیز برای تحقق هدف یاد شده در حال پیگیری و اجراست که ضرورت دارد کیفیت و کمیت آنها افزایش یابد.

این مهم اکنون با شش گروه علمی و زیر نظر شورای علمی فعالیت می‌کند، که ان شاء الله به زودی حداث آنها به دو برابر افزایش خواهد یافت. از جمله اقدامات کم سابقهٔ پژوهشکده، تأسیس دانشمۀ جغرافیا، ریحی جهان اسلام است که بزودی اولین مجلد آن عرضه خواهد شد. این دانشنامه با ریاست یک استادان در هفت گروه علمی مشغول فعالیت است و هزاران مدخل را - تاکنون - همراه با منابع اولیهٔ پایگاه اینترنتی عرضه کرده است تا دسترسی محققان به منابع را آسان کند.

پژوهشکدهٔ تاریخ اسلام به وسیلهٔ پایگاه اینترنتی خود با همهٔ پژوهشگران و علاقه‌مندان به مطالعه در سراسر جهان پیوند برقرار می‌کند. این پایگاه، علاوه بر انعکاس همهٔ فعالیت‌های این مرکز علمی، بازتاب‌دهندهٔ فعالیت‌های علمی انجام شده توسط مراکز و اشخاص دیگر در این رشته است. با فعال شدن پایگاه مزبور، دسترسی پژوهندگان به مرکزی جامع و همه‌جانبه، که انعکاس‌دهندهٔ همهٔ آثار موجود در زمینهٔ تاریخ اسلام باشد، میسر خواهد شد.

علاوه بر آن، هم‌اکنون کتابخانهٔ تخصصی (حقیقی و مجازی) فعال است و به تدریج فعال‌تر خواهد شد. از خداوند بزرگ، برای این تلاش و همهٔ تلاشگران در راه - حق - حقیقت، آرزوی موفقیت می‌کنم.

سیدهادی خامنه‌ای

رئیس پژوهشکدهٔ تاریخ اسلام

فهرست مطالب

- * پیشگفتار دبیر علمی همایش ۱۱
- حمید آزاد
- * جغرافیای تاریخی نهبندان ۱۵
- راضیه آسیابان اژناو
- * جغرافیای تاریخی استان ازبکستان از آغاز قرن دهم هجری ۳۵
- عباسعلی احمدی
- * جغرافیای تاریخی منطقه بر خوار چهار ۵۷
- زینب احمدوند، زهراسین هاشمی
- * بررسی اصلی ترین مکاتب جغرافیایی ایران دوره اسلامی تا قرن دهم هجری قمری ۸۱
- حمید اسدی رحیم بیکی، عبدالرحیم جوان لاجی
- * سیر جغرافیای تاریخی بوشهر ۹۷
- مرتضی اشرفی، مجتبی اشرفی
- * جغرافیای تاریخی خلیج فارس و تأثیر آن بر جغرافیای سیاسی این منطقه از قرن دهم تا قرن چهارم هجری و جهان اسلام ۱۱۳
- حمید اشرفی خیرآبادی
- * گذری بر جغرافیای تاریخی روستای خیرآباد بخش کیار از توابع استان چهارمحال و بختیاری از آغاز تا معاصر ۱۳۷
- محمدجعفر اشکوری
- * جغرافیای تاریخی آبکوه (آبرقوه) تا پایان دوره صفویه (۱۱۳۵ق) ۱۵۷
- بهرام امیراحمدیان
- * جغرافیای تاریخی قفقاز از آغاز تا برآمدن مغولان ۱۷۷

سهراب امیریان

* ماهیت، قلمرو و کاربرد جغرافیای تاریخی ۲۱۱

محمدتقی ایمانیور، طهمورث مهرابی

* وجه تسمیه و محدوده جغرافیایی هیرکانیه در ایران باستان ۲۲۹

رقیه بابازاده طلوتی، نسیان الله باقری زاده گنجی، فردین محرابی کالی

* درآمدی بر وجه تسمیه طبرستان و مازندران ۲۴۷

معصومه یادنج

* تبیین جغرافیای تاریخی مناطق ایران باستان، مورد: دشت میشان ۲۶۹

اشرف السادات دری

* جغرافیای تاریخی قابس ۲۸۷

صالح برگاری، توید شریفه

* جغرافیای تاریخی دشت مغان در دوره ایلخانی (مطالعه موردی: بررسی راه‌های ارتباطی) ۲۹۹

نادر پروین

* مکتب تاریخ‌نگاری آنال، جغرافیای تاریخی و دترمینیسم جغرافیایی؟ ۳۲۵

عباس پناهی، مانی زیاری

* جغرافیای تاریخی آستانه - کرج ابودلف - در تحولات تاریخی ایران بعد از اسلام ۳۴۷

حسین پوراحمدی، سلیمان اسکندری راد

* جغرافیای تاریخی شهر دانشگاهی جندی شاپور ۳۶۱

محمدحسن پورقنبر

* نقش جغرافیا در برخی باورهای شبه مذهبی مردم ایران (طی قرون اخیر) ۳۸۹

مصطفی پیرمیرادیان، زهرا حبیب‌اللهی

* بررسی جغرافیای تاریخی شهر قرطبه در دوران اسلامی ۴۰۷

هادی پیروزان، محمد ماه‌سالاری

* جغرافیای تاریخی نیشابور از بنا تا برآمدن سلجوقیان ۴۲۳

حمیدرضا تلخایی، مهدی عبداللهی، محسن یوسفی فشکی، داوود قربانی

* از عراق عجم تا اراک (بازخوانی سیر تحولات جغرافیای تاریخی شهر اراک) ۴۴۱

حسین توفیقیان

* نقش منابع جغرافیایی تاریخی در بررسی‌های باستان‌شناسی نمونه مطالعاتی: شناسایی بندر تاریخی نجیرم (بنانه) با استفاده از منابع جغرافیای تاریخی..... ۴۵۵

فرشاد جعفری

* جغرافیای تاریخی؛ مبانی، حوزه‌ها، روش‌ها و اصول تحقیقاتی..... ۴۶۹

شیما جعفری دهقی

* خونیرس و سرزمین آرمانی در جغرافیای ایران باستان..... ۴۷۹

مجتبی جبار

* جغرافیای تاریخی شهر هرات از حمله مغول تا برآمدن آل کرت..... ۴۸۷

ابوالفضل حسن‌آبادی

* تأملی بر مفهوم کارکرد جغرافیای تاریخی در دوره معاصر..... ۵۰۷

اکبر حکیمی‌پور

* جغرافیای تاریخی زرتشتیان ایران از دید جغرافی‌نگاران سده چهارم هجری قمری..... ۵۲۵

احمد حیدری

* پژوهشی بر جغرافیای تاریخی فیروزکوه و مسیر کاشانی..... ۵۳۹

محمود حیدریان، پریسا ناصری، محمد اقبال چهری

* هرسین از دیدگاه مطالعات جغرافیای تاریخی و باستان‌شناسی..... ۵۵۷

سمیه خانی‌پور، حسین قرچانلو

* پژوهشی پیرامون آثار تاریخی شهرهای جاده میانی راه ابریشم (روغن) از بلخ تا دون هوانگ..... ۵۷۵

لیلا خسروی

* مکان‌یابی احتمالی سرزمین ساماتورا، مرکز حکومت ستمتیان بر اساس کتیبه‌ها و نقش تاریخی..... ۶۱۹

معصومه دانی

* نقش راه تجارتي و ترانزیتی تبریز- ارزروم- ترابوزان در وضع معیشتی مردم بر اساس گزارش‌های والیان، شهیندرها و سالنامه‌های عثمانی (نیمه اول قرن بیستم میلادی)..... ۶۶۷

علیرضا رحیمی

* جغرافیای تاریخی بخارا در دوران اسلامی..... ۶۸۹

علی رسولی

* ولایتی در دو سوی دریا: جغرافیای تاریخی هرموز در سده نهم هجری قمری ۷۰۹

محمدعلی رنجبر، مهدی دهقان حسامپور

* یزد در سفرنامه‌های دوره قاجار: نگرشی بر اساس مبانی جغرافیای تاریخی ۷۳۱

لاله روح‌انگیز

* بازسازی ربع رشیدی بر اساس جغرافیای تاریخی و متون و شواهد باستان‌شناسی ۷۵۵

محمدتقی رهنمایی

* موضوع‌شناسی جغرافیای تاریخی در قالب یک مدل مفهومی ۷۷۱

وحید رحیمی، سحر مومنه رفیعی

* تحلیل جغرافیای تاریخی شکل‌گیری سکونتگاه‌های روستایی متمرکز در فلات مرکزی ایران ۷۸۹

زاگرس زند

* بررسی موانع و دشواری‌های پژوهش‌های جغرافیای تاریخی ایران (با توجه به چهار عنصر: انسان، زمان،

فضا و معیشت) ۸۰۷

مجید ساریخانی، محمود حیدریان، شهرام پارسا

* جغرافیای تاریخی سنقر و کلیایی بر اساس منابع متون و غیر مکتوب ۸۲۷

پیشگفتار دبیر علمی همایش

جغرافیای تاریخی را می‌توان، به تعبیری، گمشده رشته‌های تاریخ و جغرافیا دانست؛ زیرا این درس، که باید آن را از دوره‌های اصلی و تخصصی هر دو رشته به شمار آورد، در گروه‌های جغرافیا حذف شد و در گروه‌های تاریخ نیز با شک و تردید زیاد، در مقاطع مختلف تحصیلی ادامه یافت، لیکن مجموعه‌ای حسی و کاربردی پیدا نکرد.

آغاز توجه به اهمیت این موضوع، از دوره تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی بود. ظاهراً بنا به درخواست دانشجویان دوره دکتری تاریخ و بافاق، مدیر محترم گروه، مقرر شد که به‌طور آزمایشی این درس توسط یک استاد جغرافیا تدریس شود و بدین ترتیب بود که قرعه به نام من افتاد. من نیز کوشش کردم، تعهدی را که پذیرفته بودم، در حد امکان چنان انجام دهم که رضایت این گروه از دانشجویان فراهم آید.

در همان روزها بود که پیشنهاد پذیرش مسئولیت مدیریت گروه جغرافیای تاریخی پژوهشگاه تاریخ اسلام را به درخواست حجت‌الاسلام والمسلمین حاج آقای سیدهادی خامنه‌ای پذیرفتم. بدون تردید فعالیت یک گروه پژوهشی مستقل در یک پژوهشگاه تاریخ فرصت خوبی بود برای احیای مفهوم و کاربردهای جدید جغرافیای تاریخی. ابتدای کار با پنج سخنرانی و یک کارگاه آموزشی درباره جغرافیای تاریخی آغاز شد که مورد استقبال فراوان قرار گرفت. علاقه شرکت‌کنندگان به این نشست‌ها، که عمدتاً به موضوع‌شناسی جغرافیای تاریخی و مصادیق منطقه‌ای آن مربوط می‌شد، به حدی بود که

تصمیم گرفته شد، برای طرح در مقیاس گسترده تر همایش با عنوان جغرافیای تاریخی در حول چهار محور اصلی به شرح زیر برگزار شود:

- مفاهیم، رویکردها و سیر تحول جغرافیای تاریخی؛
- روش شناسی و مکاتب جغرافیای تاریخی؛
- سیر تحول چشم اندازهای زیست و معیشت از منظر جغرافیای تاریخی؛
- جغرافیای تاریخی ایران و دیگر سرزمین های اسلامی؛

با اعلان فراخوان همایش و دریافت تدریجی چکیده ها و اصل مقاله ها متوجه شدیم که تعدادی شرکت کنندگان، بدون توجه به محورهای پیشنهادی، هر آنچه را که خود در اختیار داشتند، فرستاده اند؛ از این رو، و برای پرهیز از حاشیه روی ناگزیر از تمدید زمان برگزاری همایش شایم و سرانجام در روزهای ۱۳ و ۱۴ اسفند ۱۳۹۳ این همایش در محل پژوهشگاه علوم و فناوری با شرکت علاقه مندان برگزار شد.

از میان انبوه مقاله های ارسال شده، سرانجام ۱۲۰ مقاله برای ارائه یا چاپ توسط داوران پذیرفته شد. به عنوان دبیر علم همایش که ناگزیر باید همه مقاله های رسیده را بررسی و ارزیابی می کرد، از ۳۵۰ چکیده دریافت شده، تنها حدود یک سوم آنها با محورها و موضوع های همایش مرتبط بودند. ظاهراً گروهی حرفه ای، همیشه منتظرند که فراخوان همایش اعلام شود. آنان هر چه دارند ارسال کنند تا شاید پذیرفته شود. کمیته علمی همایش جغرافیای تاریخی با این شیوه به شدت برخورد کرد و به ارسال کنندگان مقاله های غیر مرتبط یادآور شد، که اگر نوشته ای مرتباً به موضوع دارند، ارسال کنند. چنین بود که این افراد، داوطلبانه از ورود به این چالش علمی جدید، خودداری کرده و زحمت کمیته علمی را کم کردند. پذیرش ۱۲۰ مقاله در رصوی ظاهراً مظلوم و حاشیه ای مانند جغرافیای تاریخی نشان دهنده این واقعیت بود که ابداً کجای دربار جغرافیای تاریخی بسیار گسترده تر از آن است که ما فکر می کردیم. محتوای مقالات در برخی موارد با همان تعابیر سنتی همراه بود، لیکن برای شروع کار، حرکت امیدوارکننده ای بود و من از این بابت خیلی خوشحال و خوشبین ام.

در برگزاری همایش جغرافیای تاریخی، نه از پذیرایی های آن چنانی خبری بود و نه از اهدای هدایا و تشریفات زاید و ضایع کننده همایش ها، آن چنانکه معمول است. ساده و بی

پیرایه بودن نشست‌ها، ولی جدی بودن و سراپا گوش بودن شرکت‌کنندگان و بحث‌های محتوایی که انجام می‌گرفت، نقاط قوت این همایش بود. در اینجا لازم است از حمایت‌های بی‌دریغ حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای سیدهادی خامنه‌ای، رئیس پژوهشکده تاریخ اسلام و معاونت اداری و مالی جناب آقای خلیل قویدل و تمامی همکاران پژوهشکده، همچنین خانم مرضیه صدری، مسئول دبیرخانه همایش سپاسگزاری کنم. بدون پشتیبانی و کمک‌های تمامی همکاران و مدیران گروه‌های پژوهشی در پژوهشکده تاریخ اسلام، برگزاری این همایش میسر نمی‌شد.

در ادامه ضمن تشکر از همه عزیزانی که با ارسال مقاله و با ایراد سخنرانی به این همایش اعتبار و غنا بخشیدند، جا دارد از دوستان دیرینه جغرافیا، یعنی مهندس محمدرضا سبحان مدیر مؤسسه صاحب و مهندس بختیاری، مدیر مؤسسه گیتاشناسی که ما را یاری دادند سپاسگزاری کنم.

در همین راستا یاد استاد فرهیخته و گرانقدر تاریخ و رئیس وقت پژوهشگاه علوم انسانی، زنده‌یاد دکتر صادق آیه‌پور، را گرامی می‌داریم که در تمامی مراحل برگزاری همایش، از هیچ مساعدتی دریغ نکرد. روح‌شان شاد و راه و حسن سلوکشان مستدام باد.

دکتر محمدتقی رهنمایی

دبیر علمی همایش